

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ, Београд

НЕКЕ ОСОБИНЕ ЈЕЗИКА НАШИХ ПРВИХ ШТАМПАНИХ КЊИГА

Утврђивање изговорне стране српскословенског језика (српске редакције старословенског језика), у разним епохама његовог развитка, један је од важних истраживачких задатака на којем треба појачано радити. Зашто? Да бисмо могли транслитерирано и транскрибовано данашњом азбуком доносити старе ћириличке текстове писане или штампане поменути нашим црквеним и књижевним језиком. Иако су још у току истраживања о којима је реч – посебно за неке особине српскословенског језика које могу представљати проблем – ми смо данас у ситуацији да можемо с успехом утврђивати гласовну вредност појединих слова у низу поменутих старих текстова, као што је, на пример, знак ѡ а често и ѡ (ѡ).

Које гласовне вредности имају ова слова у *Октоиху првогласнику* и *Псалтиру с последованијем* монаха Макарија, у нашим првим штампаним књигама на Цетињу (Ободу) 1494. и 1495. године?

1. А.

На појединим местима у самом тексту *Октоиха првогласника* долазе примери са е место старога ѡ и са ѡ место е.

а) Примери са е место ѡ:

ТЕЛЕСЕМЪ (дат. мн.) 31, ВЪ ТОУЖДЫХЪ... ТЕЛЕСЕХЪ 41а (поред ТЪЛЕСА (ак. мн.) 31а, ТЪЛЕСЪ (ген. мн.) 38), ТЕЛЕСНОУЮ 16, ТЕЛЕСНЫ 26, ТЕЛЕСНЫИХЪ 30, ТЕЛЕСНЫМИ 30, БЕСТЕЛЕСНЫИХЪ 12а (поред ТЪЛЕСНЫМИ 56), ХОТЕНІЕ 262а (поред ХОТЪНІА 61а), ПРЪТРЪПЕВЪ 37а (поред ПРЪТРЪПЪЛЬ 38а, 41а), ПОНЕДЕЛИНЬ 17, 18, 25, НЕДЕЛЮ 145, ЗАПОВЕДЪ 102, ПРІИДЕТЕ (2.мн.императ.) 1, ВСЕМЪ (дат. мн.) 32 (поред ВСЪМЪ 22, 29, ВСЪМЪ 23а) и сл.;

прилог ГДЪ 58, 144а, 184а, 264а, у којем је –Ъ секундарног порекла (уп. стсл. КЪДЕ), долази и са –Е: ГДЕ 15а (х 4), 58 (х 2) и сл.;

у наставку локатива јединице: **на крѣстѣ** 101а, **на крѣстѣ** 103, **въ свѣтѣ** 57а (поред **на крѣстѣ** 82, **на крѣстѣ** 55а, 56а, 58а и сл.);

у предговору и поговору *Октоиха првогласника* налазимо случајеве: **сѣдела** (3. једн. аор.) 268а, **роукоделисах** 2а, 269, **последи** ('најзад, потом') 268а (х 2), **смерени** 269 (уп. стсл. **сѣмѣрынѣ** 'понизан, скроман'), **всѣми** (инстр. мн.) 268а, **целомоудрїю** 268а, **прѣменинїе** 268а (уп. стсл. **прѣмѣнїнїе**), **железна палица** 269, **видѣвъ** 269 (поред **видѣвъ** 2а), **бл[а]говѣрни** 269 (поред **бл[а]говѣрнѣ** 2а), **поспѣшенїемъ** ('помоћу') 269 (поред **поспѣшенїемъ** 2а), **повелїнїемъ** 269 (поред **повелїнїемъ** 2а), **оукрепльшомоу** 269, **придете** (2. мн. императ.) 269, **наследоуите** (2. мн. императ.) 269, **оусрѣдїе** ('драговољно'; прилог са завршетком -ѣ <-ѣ; уп. нпр. стсл. **добрѣ**) 2а (у поговору долази **оусрѣдїю** 269); у наставку локатива јединице и множине: **въ трїєльньчнемъ б[о]жствѣ** 268а, **при всѣѡс[вѣ]щїиномъ архїєпискоупѣ затьскомъ митрополитѣ кѹрь Бавуле** 269а, **при всѣѡс[вѣ]щїиномъ митрополитѣ зѣтскомъ кѹрь Бавуле** 2а, **въ патрїарсѣхъ** 268а (уп. **въ єдинствѣ** 2а).

б) Примери са **ѣ** место **ѣ**:

прїдѣши (2. једн. през.) 15а (поред **прїдѣши** 15а (х 2), 16, 24, 33, **чюдѣсь** (ген. мн.) 38, **сѣдѣцимъ** 15а (поред **сѣдѣца** 15а), затим речца за негацију: **нѣ вѣмъ гдѣ положише него** 144а (поред **не лишише се** 56, **не поменуше** 56, **не разоумѣше** 53 и' сл.); у предговору и поговору: **славѣце** 2а (поред **славїце** 269), **животворѣцагѡ** 268а, **любве Х[ри]сто[вѣ] ради** 2а (поред **любве ради Х[ри]сто[вѣ]** 269), **възрѣвновахъ** 2а (поред **възрѣвновахъ** 269; уп. стсл. **рѣвновати** 'трудити се, настојати').

1. Б.

На појединим местима у самом тексту *Псалтира с последованијем* долазе понекад примери са **ѣ** место **ѣ** а такође и они у којима налазимо **ѣ** место **ѣ**.

а) Примери са **ѣ** место старога **ѣ**:

чрѣва 21 (поред **чрѣва** 21), **сѣме** 21а (поред **сѣме** 21а), **посреде црѣве** 21а (поред **посрѣде сѣни** 22, **посрѣде стана ихъ** 56), **колезынь** 32, **колезынь** 31а (поред **болѣзынь** 64), **бесѣда** 72 (поред **бесѣдоуїце** 6а), **разоумѣти** 29а, **не разоумѣти** 43, **грѣшномоу** 27, **зде** 4а, **прїдете** (2. мн. императ.) 28, **видѣхъ** (1. једн. а.) 31, **всѣхъ врагъ** (ген. мн.) 26 (поред **всѣхъ безаконїи** 32), **над всѣми боги** 67а–68 (поред **над всѣми людми** 68а), дат. једн. **к тебе** 34 (поред **к тебѣ** 60а), у наставку локатива јединице и множине: **въ свѣтѣ твоѣмъ** 29а, **въ таниѣ** 24 (поред **въ таниѣ**

26), **въ граде** 26 (уп. **въ потоѣ** 26а), **въ гнѣвѣ** 43, **въ месте** 22 (поред **на всакомь мѣстѣ** 71), **при вразѣхъ нашихъ** 35 (поред **въ вѣсѣхъ вразѣхъ** 11) и сл.

У поговору на крају *Псалтира с последованијем* налазимо следеће примере са **ѣ место ѣ**: **ѣ: тем же** ('затим, према томе') 348а (поред **тѣм же** 348а), **прѣмененіе** 348 (други слог), **прѣсекают се** 348 (други слог), **при вѣсѣѡ[вѣ]-щеникомь митрополите зетскѡмь кѹрь Бавѹле** 348а.

б) Примери са **ѣ** место **ѣ**:

възнѣсе 24 (поред **възнесе** 24), **бѣ законіе** 26а, 29а, **бѣ законіе** 26а, 29а (х 2), 30, 31а (поред **безаконіе** 29а, **безаконіе** 36, **безаконіи** 32), **бѣ зоуміамоѡго** 31а (поред **безоуміа** 39а), **да... въ звѣселет се** (3. мн. през.) 29 (поред **въ звѣселет се** 60а), **брѣме тѣшко** 31а (придев), **ѡ тѣбѣ** (лок. једн.) 53а (први слог у заменичком облику), **смѣрѣнь** 53а (поред **смѣрѣна** 59).

У поговору *Псалтира с последованијем* налазимо и примере са **ѣ** место **ѣ**: **примирѣніе** 348, **смѣрѣніи** 348а, **съкрѣвѣніа** 348 (стел. **съкрѣвѣи** 'скривен, тајни'), **вѣлико** 348 (поред **великии** 348).

Изнесени примери из *Октоиха првогласника* (1494) и из *Псалтира с последованијем* (1495) који имају вокал **ѣ** место старог самогласника **ѣ**, а нарочито случајеви са словом **ѣ** место вокала **ѣ**, јасно указују на то да овде знак **ѣ** има вредност **ѣ**, односно да се језик у тексту ових књига одликује екавизмом. Ради се о старој црти српске редакције старословенског језика (српскословенског) која је негде још крајем XII или најкасније почетком XIII века постала једна од основних одлика овог нашег старог црквеног и књижевног језика. Та црта је била особина српскословенског језика до краја његове употребе у нашој средини а то значи негде до половине XVIII века. У питању је сасвим одређена структурална особина вокалског система српскословенског језика, која је била једна од типичних карактеристика овога језика и која се, по правилу, није смела свесно мењати. Њеном намењању и њеној уопштености доприносило је, наравно, црквено јединствено устројство које је подразумевало унифицирани (и то у највећој мери) сам црквени језик. То није ништа необично за један црквени језик. То нам најбоље потврђује ситуација у овом погледу у данашњем нашем црквеном језику на подручју под јурисдикцијом Српске православне цркве: овај језик се употребљава с нормираним и кодификованим *јекавизмом* рускословенског порекла, а то значи и код нас свуда уједначено, без обзира на екавизам или (и)јекавизам којим се одликују наши народни говори на подручју о којем је реч (уп. нпр. лексеме **рѣчь**, **свѣтъ** и сл. које се у данашњем нашем црквеном језику изговарају *рјеч*, *свјет*, а не *реч*, *свет* нити *ријеч*, *свијет*).

На основу горњих разматрања, дакле, може се закључити оно што је већ напред поменуто: екавизам је једна од особина језика у *Октоиху првогласнику* (1494) и *Псалтиру с последованијем* (1495), те тако треба транслитерирати и транскрибовати одговарајуће примере из ових књига кад их данас доносимо нашем савременом азбуком.

2. А.

У вези са гласовном вредношћу знака *ь* у *Октоиху првогласнику* (1494) и *Псалтиру с последованијем* (1495), на оним страницама ових књига које су за ову прилику прегледане, треба рећи следеће. Нису забележени случајеви са вокализованим полугласником изузев примера *васа зѣмла* 46а у *Псалтиру* (уп. контекст: *васа зѣмла да поклонитъ ти се и да поѣтъ текѣ*).

Овај пример, одштампан са *вас-*, сасвим јасно указује, прво, на овакав свој изговор и, друго, на исти такав изговор и низа других одговарајућих случајева одштампаних са *вѣ-* у *Псалтиру*, као што су: *вѣса зѣмла* 46а, 51а, 67, 68, *по вѣси зѣмли* 12 (x 2), 37, 42а (x 2), 67а, *вѣса* 4а, *вѣсе* 12, *вѣси* 5, *вѣсакъ* 1а, *вѣсако* 13, *вѣѣхъ* 28, *вѣѣмъ* 46, *вѣѣми* 71, *вѣсачьскаа* 5а, *вѣсѣгда* 5а и сл. У овим и сличним примерима, полазећи од поменутог *васа*, имамо свакако изговор *вас-*. Ради се о познатој српскословенској особини успостављања јаког полугласника на месту првобитног слабог у заменицама *вѣса*, *вѣсе*, *вѣсакъ* и сличним речима, односно о вокализовању тога полугласника у *а* почев негде од XIV века (тј. о процесу који је отпочео прво, наравно, у народним говорима, а затим убрзо нашао свој одраз и у српскословенском језику). Облици ових заменица с фонетизмом *васа*, *васе*, *васак* и сл. (односно пре тога *вѣса*, *вѣсе*, *вѣсак* и сл. с изговорним полугласником) били су одлика само српске редакције старословенског језика којом је штампан и *Псалтир с последованијем* (1495).

Такав изговор поменутих заменичких облика, са *вас-*, може се са сигурношћу узети и за сличне примере из *Октоиха првогласника*: *вѣса* 7, *вѣсе* 6, *вѣси* 7а, *вѣѣмъ* 13а, *вѣсакъ* 4а, *вѣсака* 8а, *вѣсакого* 16, *вѣсачьскаа* 12а, *вѣсѣгда* 7а и сл.– и то полазећи, наравно, од поменуте форме *васа* из *Псалтира с последованијем*. Овакав закључак проистиче из несумњиве чињенице да су обе ове наше најстарије штампане књиге писане истим типом црквеног и књижевног језика, српском редакцијом старословенског језика којом се, за црквене потребе у првом реду, писало крајем XV века на целокупном православном терену данашње Србије, Црне Горе, Херцеговине а и другде.

Поред поменутог фонетизма *вас-* у наведеним заменичким формама и у речима изведеним од њих, језик *Октоиха* и *Псалтира* одликује се и употребом, истина ређом, оваквих примера и са почетном групом *вс-*. Тако у *Октоиху* налазимо: *всоу* 5а, 32а, *всѣмъ* 23а, *всѣми* 10, *всакъ* 33, *всако* 30а, *всакого* 6, 28а, 30, *всачьскыхъ* 6а и сл., а у *Псалтиру*: *вса* 42, 53а, 59, *вса зѣмла* 68а, *всоу* 55а, *вси* 29а, 33а, 47а, *всѣхъ* 47, *всѣмъ* 61, *всѣми* 62а, *всакъ* 32, 34, 45а, *всака* 46, 61, *всакомъ* 71 и сл. Алтернирање изговора *вас-* и *вс-* сасвим је нормална одлика српскословенског језика у појединим текстовима с краја XV века а и у каснијим столећима. Истина, у неким споменицима преовлађује *вас-*, као што је то случај са *Октоихом* и *Псалтиром*, док се у другим може очекивати јача употреба фонетизма *вс-*. Ни једна ни друга група (*вас-*, *вс-*) нису чиниле одлику нашег народног језика, односно штокавских говора, у време када су поменуте две књиге штампане, већ су те групе карактерисале искључиво наш ондашњи црквени и књижевни језик. Употреба народног *св-* (које се у народним говорима, код штокаваца, почиње јављати негде средином XIII века) није никада била заступљена у српској

редакцији старословенског језика (изузев можда у неким сасвим ретким случајевима који би се због своје усамљености свакако могли и занемарити).

Поменули бисмо овде и случајеве одсуства писања танког јера у заменичким облицима, и то на оним местима где смо некада имали јак полугласник, као нпр.: ном.–ак. једн. **всь** 32, поред **всь** 11, 21а, 28 (х 2), 30а, 43 и сл. (*Октоих*), – **всь** 60, **всь дѣнь** 51а, 53а, 62 (х 2), поред **всь** 45, **всь дѣнь** 29а, 30а, 35 (х 2), 40, 50а, 52, 69а и сл.; уп. и **всь дѣнь** 51, 60а и сл. (*Псалтир*). Ради се о познатој традиционалној правописној црти необележавања јаког полугласника односно његовог рефлекса, које се понекад јавља у оваквим и сличним примерима; наведени случајеви из ових двеју књига изговарали су се, наравно, *вас*.

Полазећи од поменутог примера *васа* из *Псалтира*, треба свакако са сигурношћу узети да је знак њ имао вредност *а* и у осталим примерима не само из ове књиге већ и из *Октоиха*, и то како у оним лексемама и облицима који припадају народном и српскословенском тако и у оним који су искључива одлика овог нашег старог црквеног и књижевног језика. Примери:

а) *Октоих првогласник*

чьсть 8, 8а, **в[о]жства** 3а, **рождѣства** 4а, **моужьска** 14, **когатѣство** 11, **соуцьства** 18а, **нѣтъствомъ** 9, 19, **съшьдше** 4а, **сътвори** 23а, **повиень** 26 и сл.; уп. и традиционално написане случајеве: **рѣкъ** 4а, **жъзль** 14, **пѣсь** 18, **Петрь** 265 и сл., поред оних који то нису: **пѣсьнь** 57а, 62, **Петрь** 264, **вѣсь** 10 и сл.;

б) *Псалтир с последованијем*

довольнь 5а, **страшьнь** 37, **стоудень** 41а, **вѣнь** 46а, **Бгунь** 72а, **дыри** 36, **тъкло** 4а, **съвѣсть** 8а, **вънесе** 24, **въдовицоу** 66, **множѣства** 35, **величствѣ** 50а и сл.; уп. и традиционално написане случајеве: **пѣсь** 46, **вѣтръ** 8а, **въплъ** 17а, **колезнь** 32, **жъзль** 36 и сл., поред оних који то нису: **нѣсь** 10а, **колезнь** 31а, **пѣсьнь** 34, **жъзль** 36, **прѣвѣнь** 56а, **силнь** 62а, **вѣрь** 63 и сл.

У свим овим примерима (а, б), и њима сличним, треба несумњиво узети а–изговор одговарајућих слогова место, наравно, некадашњег полугласника, и то било у јаком било у слабом положају. Вокализација у *а* некадашњег слабог полугласника у одговарајућим примерима, од којих су неки горе поменути, одлика је у првом реду српскословенског језика.

Горња разматрања указују на две гласовне особине језика у нашим првим штампаним књигама с краја XV века: у *Октоиху првогласнику* (1494) и у *Псалтиру с последованијем* (1495). Као прво, овај језик одликује се екавизмом, што је основна карактеристика српске редакције старословенског језика, односно српскословенског језика којим су ове две књиге штампане. Друго, показује се да а–изговор место старог полугласника одликује језик ових двеју штампаних књига, што је такође једна од основних особина поменутог нашег старог црквеног и књижевног језика који је крајем XV века, када су публиковане ове књиге, био у употреби на православном подручју наше данашње земље.

ЛИТЕРАТУРА

Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. – Београд, 1971, стр. 533, посебно 204–216.

Вук Стеф. Караџић, *Примјери српско-славенскога језика*. – У Бечу, 1857, стр. 78 + [2] + 1 прилог са 9 факсимила, посебно 10–11, 24–25, 73.

Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX–2, 1–20 (уп. и: *О неким особинама српскословенског језика после XIV века*. – Търновска книжовна школа, Софија, 1980, т. II, 316–325).

Александар Младеновић, *Прилог тумачењу измене иницијалног в– са slabим полугласником у једном делу српскохрватског језика*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1978, књ. XXI–2, 7–18.

Александар Младеновић, *Још један „рукопис Александров“*. – Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1984–1985, књ. 6–7, 347–354 са 4 факсимила.

Александар Младеновић, *Археографске белешке. 1. Апостол (1566.г.)*. – Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1986, књ. 8, 107–122.

Александар Младеновић, *Српска редакција старословенског језика – неке особине из текстова XVIII века*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1986, књ. XXIX–1, 103–112 (уп. исто и у: Кирило–Методијевски студији, Софија, 1987, т. 4, 453–461).

Евгениј Львович Немировски, *Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића из 1494*. – Цетиње, 1987, стр. 98.

Стојан Новаковић, *Језик старе српске цркве*. – У Београду, 1889, стр. 37, посебно 19–20.

Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића 1494. – Цетиње (Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“). Фототипска издања, књига 13), 1987, лл. 269.

Псалтир с посљедовањем Ђурђа Црнојевића 1494 [1495?] – Цетиње (Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“). Фототипска издања, књига 12), 1986.

Aleksandar Mladenovic, Belgrade

SOME LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF OUR FIRST PRINTED BOOKS

Summary

In this paper the author investigates two characteristic lines of Oktoih prvoglasnik (1494). The language of these books, according to author is characterized by ekavian dialect and a–pronouncing of former half–sound.